

Adam Górski

Uniwersytet Zielonogórski

RODZINA VON JEUTHE – PRZYSZYNEK DO DZIEJÓW SPOŁECZEŃSTWA ZIELONEJ GÓRY

Zielona Góra do 1945 roku nie odgrywała też znaczącej roli politycznej, ani gospodarczej. W przeciwieństwie do średniowiecznego Kożuchowa czy nowożytnej Wschowy stała na uboczu większych wydarzeń. Efektem tej sytuacji była mniejsza szansa na osiągnięcie przez tutejszych mieszczan nobilitacji. Na przestrzeni dziejów udało się to zaledwie dwóm rodom: Jeuthe i Arnold. Celem niniejszego artykułu jest zebranie dostępnego materiału źródłowego do dziejów pierwszego z nich, co może się stać podstawą dalszych dociekań.

Źródła do badań genealogicznych zielonogórskiego mieszczaństwa zostały mocno rozproszone, co wynika z przynależności miasta do kilku organizmów państwowych na przestrzeni dziejów. Przedstawione tutaj informacje pochodzą z materiałów zgromadzonych w Sächsischen Staatsarchiv w Lipsku, Bibliotece Pruskiej (tzw. Berlince) znajdującej się w posiadaniu Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Archiwum Państwowym w Zielonej Górze oraz zebranych podczas badań epigraficznych autora.

Ród von Jeuthe wywodzi się prawdopodobnie z Kożuchowa i do Zielonej Góry przybył w XVI wieku, w dokumencie z 1457 roku znajdujemy bowiem Nicolasa Jewte – mieszczanina kożuchowskiego, natomiast pod rokiem 1548 wymieniony jest mieszczanin zielonogórski Andreas Jaite, pochodzący z Kożuchowa¹. Szybko musiał wzrosnąć w siłę materialną, skoro w 1611 roku Balthazar Jeuthe wraz z małżonką Anną z domu Reich ufundowali stypendium dla studiującej młodzieży i biednych z miejscowego szpitala, składając w legat 1000 dobrych marek (ok. 666 talarów)².

W zbiorach Biblioteki Pruskiej w tomie 40. *Collectio genealogica Koenigiana*³ znajdujemy informację o rodzie von Jeuthe zaczerpniętą, jak pisze jej autor na

¹ *Beiträge zur Geschichte alter Grünberger Familien im 17. Jahrhundert. Aus dem A.H. Beyer-Archiv. Die Familie Jeuthe (Jeuthe, Jeuthe, Jaith, Jayth, v. Jeuthe), „Grünberger Wochenblatt“ 2000, nr 5, s. 2.*

² *Ibidem.*

³ Biblioteka Jagiellońska, Zbiory Biblioteki Pruskiej, Gen. Fol. 40 – *Collectio genealogica Koenigiana*, t. 40: *Jacob-Ilgen*, brak paginacji.

marginesie strony, bezpośrednio z inskrypcji znajdujących się w kaplicy rodowej na cmentarzu kościelnym (trudno jednoznacznie stwierdzić, czy chodzi tutaj o cmentarz św. Trójcy, czy ewentualnie teren przy kościele św. Jadwigi, gdzie chowano jeszcze wówczas zasłużonych mieszczan, a czego pozostałość widnieje do dzisiaj w postaci pojedynczych zachowanych płyty nagrobnych⁴). Zwyczajowo zezwalano nobilitowanym rodom na tworzenie mauzoleum na terenie cmentarza miejskiego⁵. Tak zapewne było i w Zielonej Górze. Niestety, budowla została zapewne zniszczona wraz z większą częścią cmentarza po 1814 roku. Ku wielkiej stracie dla badań nad społeczeństwem Zielonej Góry nie zachowały się teksty inskrypcji. Z tym większą radością należy przyjąć odpis, wykonany bezpośrednio z artefaktu, na co wskazuje zachowany układ treści.

Najstarsza płyta należała do seniora rodu – Nicolausa. Urodził się on 18 grudnia 1617 roku. W dokumencie z 6 stycznia 1613 roku znajdujemy Andreasa Jeuthe wśród członków sądu i ławników miasta Zielona Góra⁶. W kolejnym dokumencie, o 5 lat późniejszym, figuruje już Gottfried⁷. Bardzo możliwe, że mamy tutaj do czynienia z dziadkiem i ojcem Nicolausa, na co wydaje się wskazywać nadanie imienia „Gottfried” najstarszemu synowi tego ostatniego. On sam pojawia się w dokumentach z II połowy XVII wieku jako przedstawiciel miasta na wybory do sejmu weichbildowego. Był także seniorem sądu miejskiego i członkiem kamery. Z zachowanych dokumentów wynika, że był kupcem zajmującym się głównie sprzedażą sukna, choć nie tylko. W opublikowanej niedawno kronice Zielonej Góry, pod datą 12 maja 1662 roku, znajdujemy informację, że pan Nicolaus Jeuthe polecił podnieść prasę winiarską, podczas tej czynności doszło do wypadku, w wyniku którego zginął sukiennik David Schäfer, co pozwala domniemywać, że trudnił się także na niewielką skalę produkcją wina⁸. Dodatkowo pełnił funkcję faktora solnego i nosił tytuł cesarskiego radcy⁹. Działalność Nicolausa musiała przynosić wystarczające zyski i zapewniać szerokie kontakty, skoro „za wierną służbę” został wpisany w poczet szlachty czeskiej w roku 1680. Zrezygnował zapewne wtedy z działalności handlowej i sprzedał swoje kramy. Dom mieszkalny wraz z ogrodem winnym znajdujący się przy Niedergasse (al. Niepodległości) przeszedł w ręce Georga Stellera za 200 talarów. W 1689 roku trwał jeszcze spór o budy: małą i dużą o wartości 1300-1400 talarów reńskich, który przewijał się

⁴ Więcej na temat zielonogórskich cmentarzy zob. w: M. Twarowska, *Dzieje zielonogórskich cmentarzy*, „Studia Zielonogórskie”, red. A. Toczewski, t. 9, Zielona Góra 2003, s. 63-90. O płytach nagrobnych w Zielonej Górze: A. Górski, *Zabytki epigraficzne Zielonej Góry*, „Studia Epigraficzne” 2004, t. 1, s. 41-54.

⁵ E. Kizik, *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI-XVIII wieku*, Gdańsk 1998, s. 241.

⁶ H. Schmidt, *Geschichte der Stadt Grünberg*, Grünberg 1922, s. 465.

⁷ *Ibidem*, s. 466.

⁸ *Dawna Zielona Góra. Kronika od 1623 do 1795 roku*, oprac. J. Dąbrowska-Burkhardt, Zielona Góra 2004, s. 71.

⁹ *Beiträge zur Geschichte...*, s. 1.

jeszcze w dokumentach z 1707 roku¹⁰. Nicolaus zmarł 25 grudnia 1684 roku.

Jego żoną była Dorotea z domu Becker, która urodziła się w 1617 roku, a w wieku 16 lat (1633 r.) zawarła z wyżej wspomnianym związek małżeński, z którego urodziło się pięciu synów i trzy córki. Wkrótce jednak dwie z nich przeżyły zapewne najstraszniejsze chwile w swoim życiu. W 1663 roku wraz z Elisabet Grasse i Elisabet Appelt została oskarżona o czary ich pierworodna córka – także Dorotea¹¹. Była ona żoną Johanna von Arnolda, poczmistrza Zielonej Góry i właściciela okolicznych dóbr ziemskich¹². We wspomnianym wyżej okresie procesów czarownic (1663-1669) przeżyła koszmar.

Oskarżona o czary, poddawana była procesowym badaniom i chociaż jej pozycja pozwoliła odpowiadać niejako „z wolnej stopy”, nie zmieniło to ciężaru oskarżenia i surowości ewentualnej kary. Pozycja męża i szczęście spowodowały, że w przeciwieństwie do Grasse uszła z życiem. Wspomniany małżonek, nobilitowany właściciel Leśniowa Wielkiego, udał się do Wiednia wraz z aptekarzem Joachimem Röberem – szwagrem Jeutów i zapewnił miastu wolność od tego rodzaju procesów¹³.

Jak odbiły się te wydarzenia na całej rodzinie, możemy jedynie domniemywać. Matka – Dorotea, zmarła 20 lat później – 17 stycznia 1683 roku, w wieku 66

Fot. 1. Fragment płyty z herbu von Jeuthe
(fot. A. Górski)

¹⁰ H. Schmidt, *op. cit.*, s. 556, 1114.

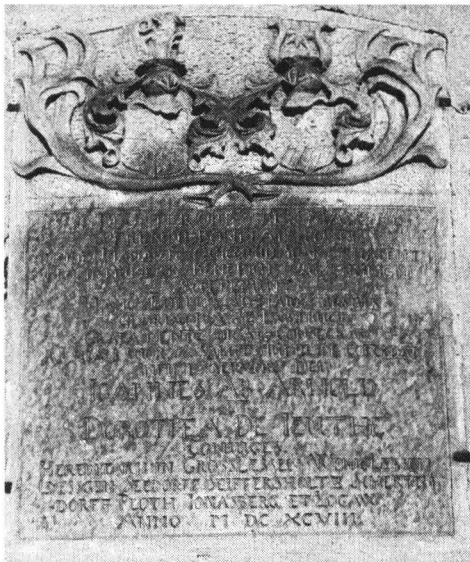
¹¹ *Ibidem*, s. 224-225.

¹² Siegiesmund Arnold – właściciel ziemski Leśniowa, Lasek i Łagowa został wpisany w poczet szlachty czeskiej 27 III 1665 r. Ród ten jeszcze w połowie XIX wieku był właścicielem ziemskim w okolicy Zielonej Góry. Zob.: *J. Stebmachers grosses allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historischen genealogischen Erläuterungen, sechsten Bandes Achte Abtheilung. Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien Erster Theil*, bearb. C. Blazek, Nürnberg 1887, s. 4.

¹³ H. Schmidt, *op. cit.*, s. 229-230.

lat. Nobilitacja jej męża była zapewne z jednej strony formą zadośćuczynienia za przeżyty koszmar, a z drugiej gwarancją niezależności od tego typu procesów na przyszłość. Jaka była rola samego Nicolausa w tych działaniach, nie wiadomo, ale zapewne nie pozostał bierny. Informacje na temat ich córki – Dorotei – zachowały się pod postacią inskrypcji na płytach fundacyjnych¹⁴. Najstarszy zachowany kartusz pochodzi z 1682 roku. Został znaleziony podczas prac remontowych na ulicy Kasprowicza. Prawdopodobnie został on ufundowany na domu Johanna von Arnolda, gdzie mieścił się wcześniej najstarszy urząd pocztowy (dzisiejsza siedziba Banku Gospodarki Żywnościowej)¹⁵. Przedstawiał herby obojga małżonków. Do naszych czasów przetrwała część prawa, upamiętniająca właśnie Dorotę von Jeuthe. Napis nad herbem nie pozostawia wątpliwości: „D(orothea) V(on) A(rnold) G(eborene) V(on) Jaytin”.

Herb nowego szlacheckiego rodu wyglądał następująco: pole trójdzielne w pas; od czoła w polu czerwonym złota sześciopromienna; poniżej pas srebrny z trzema czerwonymi różami; w podstawie tarczy w polu czarnym trzy złote skosy w lewo; nad tarczą ukoronowany hełm; po jego bokach labry z prawej czarne, z lewej czerwone, podbicie złote; w klejnocie dwa rogi bawole, z których lewy ma barwę złoto-czarną, a prawy czarno-złoty, z nich ogień czerwony przy wyjściu, dalej złoty.

Fot. 2. Płyta fundacyjna z Łagowa
(fot. A. Górski)

W lepszym stanie zachowała się płyta fundacyjna z podzielonogórskiego Łagowa¹⁶. Jej treść brzmi następująco:

DEOTEROPT(IMO)TERMAX(IMO)
/ PERENNI BONITAT(IS) FONTI
/ UNDE MANAVIT QUIDQUID
SUNT ET HABENT / PRO INNUM-
ERIS BENEFICIIS QUAE INDIGNI
/ ACCEPERUNT / HANC AEDEM
S(ANCTA) AD MAIOR(EM) IPSIUS /
GLORIAM A SE EXSTRUCT(ANT)
/ GRATA MENTE DICAT CONSE-
CRATO / SUAM SUOR Q. SALUT
HUMILIME COMENDAT / IN-
FIMI SERVOR DEI / IOANNES AB
ARNOLD / ET / DOROTHEA DE

¹⁴ A. Górski, *Kartusz herbowy von Jeuthe*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie” 2004, t. 2, s. 151-156.

¹⁵ *Beiträge zur Geschichte...*, s. 1-2.

¹⁶ *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. VI: *Kreis Crossen*, Berlin 1921, s. 126-128.

IEUTHE / CONIUGES / HEREDITARII IN GROSS LESSEN WENIGLESSEN,
/ LYESSGEN, SEEDORFF, SEIFFERSHOLTZ SCHERTEN/ DORFF, PLOTH,
IONASBERG ET LOGAW / ANNO M DC XCVIII¹⁷

Pierwotnie w kościele znajdowały się także inne obiekty, herby i inskrypcje wspomnianego małżeństwa. W witrażu w oknie południowym umieszczono napis: „Johan(n) v(on) Arnold, Dorothea v(on) Arnold G(eborene) v(on) Jeuth 1698: 14 May”. Herby umieszczono także na ambonie, natomiast sama Dorotea była fundatorką chrzcielnicy: „D(orothea) v(on) A(rnold) G(eborene) v(on) J(euth) MDCCV¹⁸”.

Najstarszym synem z tego związku był Gotfryd Jeuthe, także wpisany w stan rycerski (1683 r.). Zrobił jeszcze większą karierę niż ojciec, pełniąc funkcję radcy kancelaryjnego w Wiedniu i członka sądu apelacyjnego na zamku w Pradze. W 1683 roku, czyli trzy lata po ojcu, wpisano go w poczet szlachty. Zmarł przed 1691 rokiem, pozostawiając po sobie wdowę: Marię Katharinę z domu Sattler oraz dwójkę dzieci. Jego syn – Andreas poprzez małżeństwo spowinowacił się z rodem von Unruh (poślubił wdowę po Georgu Friedrichu von Eicke¹⁹) i kupił wieś Kozłów.

Drugim z synów Nicolausa i Dorotei był Andreas Jeuthe. Urodził się on 29 czerwca 1637 roku. Był mieszczańcem i kupcem zielonogórskim. W dniu 9 lutego 1666 roku, a więc w wieku niespełna 30 lat, poślubił Ewę Marię Apelt (prawdopodobnie siostrę oskarżonej o czary Elżbiety, co niewątpliwie wpłynęło na zbliżenie się młodych, można by się tutaj doszukiwać także pewnego rodzaju manifestacji w obliczu oskarżenia obu rodzin), z którą doczekał się dwóch synów i córki. Zmarł 20 grudnia 1677 roku w wieku 40 lat i 5 miesięcy. Nie dożył nobilitacji ojca i rodu. Pod rokiem 1682 w księgach metrykalnych znajdujemy informację o śmierci Ewy Marii Zicherunck z domu Jeuthe²⁰. Zbieżność imion, przechodzących często w ówczesnych czasach z ojca na syna i z matki na córkę, a także odpowiadający czas, może sugerować, że mamy tutaj do czynienia z nieznaną dotąd z imienia córką Andrasa Jeuthe i Marii Apelt.

¹⁷ Tłum.: Bogu po trzykroć Najlepszemu, po trzykroć Najwyższemu Nieustającemu Źródłu Dobra, za niezliczone dobrodziejstwa, które niegodni odebrali, ten budynek święty na większą Jego Chwałę od siebie wzniesli i (Bogu) poświęcili wdzięcznym umysłem Johann von Arnold i Dorota von Jeuthe małżonkowie, dziedziце w Wielkim Leśniowie, Małym Leśniowie, Laskach Odrzańskich, Sudole, Przylepie, Radomi, Płotach, Zagórzcu i Łagowie roku 1698.

¹⁸ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 130.

¹⁹ J. Sinapio, *Schlesiser Curiositäten Erste vorstellung darinnen die ansehnlichen Geschlechter des Schlesischen Adels, mit Erzählung Des Ursprungs der Wapen, Genealogien, der qualifiziertesten Cavaliere, der Stamm-Häuser und Guter beschreiben, Und dabey viele, bißhero ermangelte Nachrichten von Edlen Rittern und löblichen Vor-Eltern, aus alten brieflichen Urkunden und bewehrten MSCtis zum Vorschein gebracht werden*, Leipzig 1720, s. 704-705.

²⁰ Sächsischen Staatsarchiv Leipzig, Kirchen Provinz Schlesien, mikr. D 1650.

Prawdopodobnie jej starszą siostrą była Anna Maria, urodzona 13 maja 1635 roku. Wyszła ona za mąż za Johanna Zachariasza Padena von Creutzenstein, poręczyciel celnego i podatku piwnego, członka rady miejskiej i sędziego miejskiego, z którym miała dwóch synów i cztery córki. Zmarła 14 września 1678 roku w wieku 42 lat, 4 miesiące i 11 dni, także jeszcze w stanie mieszczańskim. Obok matki spoczęła na kościelnym cmentarzu jej córka, żona miejscowego kupca Teodora Philippi, która zmarła 30 stycznia 1684 roku. Druga córka – Dorothea Elizabeth, urodzona 24 lutego 1668 roku, zmarła po 28 tygodniach.

W wywodzie genealogicznym pojawia się jeszcze jedna przedstawicielka tego rodu: Anna Rosina Jeuthe. Urodziła się 14 stycznia 1708 roku i była córką Anny Rosiny Henning i Johanna Balthasara – tutejszego starszego cechu postrzygaczy płótna, członka rady miejskiej, toczącego spory między innymi z Gottlobem von Stentz o sprzedaż przez niego piwa w mieście (a od 1705 roku należącego do bractwa kurkowego i zaangażowanego w budowę jego siedziby obok bramy dolnej²¹). W 1729 roku poślubiła Johanna Gottfrieda von Arnold – advocata i proconsula miasta Zielona Góra. W ten sposób po raz kolejny spowinowaciły się dwa nobilitowane rody zielonogórskie. Anna Rosina spędziła w związku 34 lata (co pozwala stwierdzić, iż małżonek zmarł w roku 1764) i urodziła jednego syna (1734 r. – Johanna Carla) oraz cztery córki (1731 r. – Susannę Beatę, 1737 r. – Johannę Susannę, 1739 r. – Charlotę Dorotę, czwartej córki brak w księgach metrykalnych)²². Zmarła w roku 1785 w wieku 77 lat.

Na samym dole strony wspomnianego opracowania pruskiego widnieje informacja o Josephie Andreasie von Jeuthe, który w wieku 11 lat – w roku 1757 – został oddany do szkoły kadetów. Prawdopodobnie był on synem Józefa Andrzeja – kadeta pruskiego, który sprzedał majątki ziemskie rodziny²³. Ten zaś był wnukiem wspomnianego wyżej Andreasa, właściciela Kozłowa.

W księgach metrykalnych miasta Zielona Góra, które znajdują się w zbiorach Sächsischen Staatsarchiv w Lipsku, nazwisko Jeuthe zapisano pod rokiem 1760²⁴. W zachowanych księgach chrztów nazwisko Jeuthe pojawia się pod rokiem 1659²⁵. Jak wynika z dalszej analizy, w owym okresie występują przynajmniej trzy gałęzie tego rodu, których przedstawicielami byli: Dawid, Gottfried i Baltzer, z czego ostatni dwaj byli sukiennikami. Wspomniany tutaj Gottfried jest prawdopodobnie tożsamy z wymienionym wyżej synem Nicolausa i Dorotei Becker. Poślubił nieznaną nam z nazwiska panię Martę, z którą doczekał się pięciorga dzieci

²¹ H. Schmidt, *op. cit.*, s. 507-508, 511.

²² Sächsischen Staatsarchiv Leipzig, Kirchen Provinz Schlesien, mikr. D 1650.

²³ R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 3, Katowice 2003, s. 256.

²⁴ Za udostępnienie wykonanych przez siebie zestawień bardzo dziękuję mgr Jolancie Skierskiej, autorce pracy magisterskiej *Ludność parafii zielonogórskiej w latach 1652-1730*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. T. Jaworskiego, Uniwersytet Zielonogórski 2006.

²⁵ Sächsischen Staatsarchiv Leipzig, Kirchen Provinz Schlesien, mikr. D 1650.

– Baltzera, Marii, Gotfrieda, Anny i Ursuli Marianny. Małżonka zmarła w 1682 roku, co zwraca uwagę – w tym samym roku co Anna – żona Dawida i dwa lata po śmierci Ewy – żony Baltzera, może to wskazywać, na zbliżony wiek całej trójki.

Ogólnie w księgach można znaleźć na przestrzeni 100 lat (1650-1750) aż 120 wzmianek o tym rodzie. Większość jego przedstawicieli zajmowała się sukiennictwem, choć pojawili się także balwierz, młynarz i żołnierz. Związki małżeńskie zwyczajowo dla danej epoki zawierano w ramach miasta lub najbliższego okręgu. Dopiero w połowie XVIII wieku pojawia się małżeństwo zawarte pomiędzy miejscowym sukiennikiem Johannem Andreasem Jeuthe i panną Anną Marią Schwandler z Międzyrzecza. Jak widać, oprócz jednej gałęzi rodu, która miała szczęście zbliżyć się do kręgów cesarskich i wykorzystać szansę na nobilitację, pozostała część rodziny wiodła spokojny mieszczański żywot w rodzinnym mieście.

Ród von Jeuthe przetrwał, jak wynika z dokumentów, do połowy XIX wieku, kiedy to umarł Carl Friedrich Jeuthe, właściciel ziemski Studzieńca w obecnym powiecie nowosolskim²⁶. Jednak lata swojej świetności zdecydowanie ród ten przeżył w XVII-wiecznej Zielonej Górze.

²⁶ *Beiträge zur Geschichte...*, s. 2.

Adam Górski

THE FAMILY VON JEUTHE – A FEW COMMENTS TO THE HISTORY OF SOCIETY IN ZIELONA GÓRA

Summary

In the history of Zielona Góra only two burgher families rose to nobility: Arnold and Jeuthe. This paper compiles the available information, based on source texts, about the Jeuthe family, gathered by this author in the State Archive of Saxony in Leipzig, the 'Prussian Library' housed in the Jagiellonian Library in Cracow, the State Archive in Zielona Góra, and during epigraphic research in situ.

The Jeuthe family's ancestors most likely lived in Koźuchów and quickly joined the local patriciate. In the early XVIII c. Balthasar and Anna Jeuthe awarded 1,000-mark (equivalent to 666 talers) grants to students. Probably one of his descendants, Nikolaus, born in 1617, was a salt broker, tradesman, wine producer, and counsel to the emperor. In 1680 he was listed among Bohemian gentry. His wife was Dorota Becker. They had 5 sons and 3 daughters. Their eldest daughter, Dorota, was accused of witchcraft. Her husband, Johann von Arnold, postmaster and land owner turned nobleman, successfully pleaded with the emperor, which saved not only her but also the whole town from further witch trials. Traces of this marriage can be found as epigraphic artefacts on the premises of the church in Łągów near Zielona Góra.

Dorota's eldest brother, Gottfried, also an official at the imperial court, was awarded an aristocratic title three years after his father's ennoblement. His descendants allied by marriage with the von Unrug family.

Dorota's other brother, Andreas, married Eva Maria Apelt (relative of Elisabeth Apelt – also accused of witchcraft). He died, however, in 1677, so he did not live to see his father's ennoblement. Another sister, Anna Maria, born on May 13, 1635, married Johann Zaccharias

Padena von Creutzenstein, customs duty and beer tax collector, member of town council, and town judge, and had 2 sons and 4 daughters with him. She died on September 14, 1678.

In the early XVIII c. Johann Baltasar's daughter, Anna Rosina Jeuthe, was born, who represented that branch of the Jeuthe family that stayed in the town. In 1729 she married Johann von Arnold, deputy mayor of Zielona Góra, thus binding once again the two ennobled families of Zielona Góra.

The Jeuthe family were present on this area until the mid-XIX c. when Carl Friedrich Jeuthe died, owner of Studzieniec country. However, it was the XVII c. that was the heyday of the Jeuthe family in Zielona Góra.